



ПУБЛІКАЦІЇ



Міжнародний проект із вивчення народного сонника: співпраця Катерини Грушевської й Чарльза Селігмана

Тетяна ШЕВЧУК

У пострадянських російських публікаціях про усні снотлумачні практики відзначимо твердження про “повну відсутність в радянській фольклористиці та етнографії праць про народне снотлумачення” [3, с. 31]. Тетяна Молданова, дослідниця сновидінь у культурі хантів, 2006 року писала: “У вітчизняній етнографії методика дослідження сновидінь ... досі не розроблена” [4, с. 38]. Про унікальний досвід вивчення української снотлумачної практики на початку ХХ ст. досить мало знають навіть столичні фахівці, не кажучи вже про науковців інших країн. Частково заповнила цю лауну в науковому пошуку стаття Ярини Ставицької “Маловідомий міжнародний етнологічний проект початку ХХ століття: співпраця Катерини Грушевської з Лондонським антропологічним інститутом”, яку було опубліковано в часописі “Міфологія і фольклор” за 2015 р. (№ 1-2).

Королівський антропологічний інститут Великої Британії та Ірландії (The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland) було утворено 1871 р. шляхом об’єднання “Етнологічного товариства”, що виникло 1843 р., та “Антропологічного товариства”, заснованого 1863 р. Нещодавно в рамках співпраці російська дослідниця Ольга Христофорова стажувалася в цьому Інституті протягом 2004–2005 років. Вона й поділилася своїми враженнями від цієї поїздки: “Недалеко від Британського музею і Британської бібліотеки, на тихій лондонській вуличці Фітцрой-стріт у будинку № 50 міститься Королівський антропологічний інститут – один із найважливіших світових центрів соціокультурної антропології.

Історія інституту, що нараховує понад сто років, тісно пов’язана з іменами родоначальників світової антропології – Едварда Тайлора, Джеймса Джорджа Фрезера, Альфреда Геддона, Вільяма Пітта Ріверса, першого президента інституту Джона Льюїса Редкліффа-Брауна, Едварда Еванс-Прі[т]чарда та ін.” [9]. На початку ХХ ст. (1907 р.) Інститут отримав статус “королівського”, перебуває під патронатом королівської родини, є центром антропологічних досліджень і збереження матеріалів, зібраних під час експедицій у різних куточках світу.

Переглядаючи публікації часопису “Україна” за 1925 (кн. 1-2) я відзначила “Програму збирання матеріалів до українського народного сонника”, яку уклала Катерина Грушевська. Згодом, працюючи над публікацією про листування Катерини Грушевської та Василя Кравченка, виявила ще один варіант цієї програми, що його дослідниця надіслала в Житомир до Волинського науково-дослідного музею.

В обох варіантах “Програми збирання матеріалів до українського народного сонника” Катерина Грушевська виокремлює питання, які особливо цікавили

Лондонський антропологічний інститут (наприклад, коли сниться сире м'ясо): "Лондонський антропологічний інститут просить нас звернути особливу увагу на толкування сього сну – тому бажано як найбільше пояснень і як найбільш детальних" [1, с. 238]. Польові записи науковці надсилали на адресу Історично-культурної комісії при Всеукраїнській академії наук (Київ, вул. Короленка, 37, помешкання 12-а – нині вул. Володимирська, 37). Це відбувалося протягом 1925–1927 років а в 1927 році Історична секція отримала в своє розпорядження ще одне приміщення – у сусідньому будинку (вул. Короленка, 35).



Королівський антропологічний інститут
Великої Британії та Ірландії

Оскільки в тексті програми зазначено, що такі матеріали збиралися з ініціативи Лондонського антропологічного інституту, а в формулюванні запитань враховані побажання лондонських антропологів, упродовж кількох років мене непокоїла думка, чи встигла Катерина Грушевська надіслати до Лондона українські польові записи снів, серед чийх архівних матеріалів вони зберігаються? Своєрідною підказкою стала рецензія Катерини Грушевської на публікацію статті англійського лікаря, а згодом антрополога Чарльза Габрієля Селігмана (1873–1940), в якій він здійснив порівняльне дослідження сновидінь, спираючись і на український матеріал, зокрема з Житомирщини. Рецензію опубліковано в часописі "Первісне громадянство та його пережитки на Україні" (1928, вип. 2–3). Ознайомившись із біографією Ч. Селігмана, який постійно цікавився сновидіннями й мав намір перевірити гіпотези З. Фрейда на матеріалі традиційних культур, я припустила, що польові записи з України могли потрапити до його архіву. І не помилилася: 10 липня 2016 р. мені пощастило – серед описів архівних матеріалів Ч. Селігмана, що зберігаються в Королівському антропологічному інституті Великої Британії та Ірландії ("Collection" MS 262) я виявила лист Катерини Грушевської від 17 листопада 1924 р., в якому повідомляється про рішення надіслати до Лондона українські снотлумачні польові записи. Такі матеріали, зафіксовані під час "екскурсії" (експедиції) від 50-и осіб, були надіслані до Лондона 9 грудня 1925 р. (це, зокрема, тлумачення снів про сходження на гору літання, ходіння оголеним, споживання сирого м'яса, будівництво нової хати і т. д.) [12].

Чарльз Селігман (24.12.1873 – 19.09.1940) – британський лікар і антрополог, професор Лондонської школи економіки, учитель відомих антропологів Б. Маліновського та Е. Еванс-Прітчарда. Ч. Селігман народився у Лондоні, брав участь в експедиціях до Нової Гвінеї (1904), Цейлону (1906–1908), Судану (1909–1912). Серед його польових записів – тлумачення снів населенням Нової Гвінеї, він цікавився й сновидіннями, зібраними на Балканах, а також мотивами сну в сербських баладах. Ч. Селігман згадував про важливість вивчення сновидінь і в своїй інавгураційній промові з нагоди його обрання на голову Лондонського антропологічного інституту 1924 р. ("Anthropology and Psychology: a study of some points of contact").

У рецензії на публікацію вченого, в якій використано й українські снотлумачні польові джерела, надіслані до Лондона Кабінетом Примітивної культури, К. Грушевська виокремлює висновок Ч. Селігмана (у тексті рецензії – Зелігмана) про відсутність глибокої психологічної різниці між "цивілізованими" народами й "дикунами". "Для порівнянь над снами, – відзначала К. Грушевська, – автор перевів досить ши-



Чарльз Селігман (другий ліворуч стоїть) серед учасників експедиції до островів Торресової протоки. 1898 рік.

Греччина і Україна (з Галичиною). Всі ці краї толкують сей сон однаково – як поганий. До того мають тенденцію ставити його в зв'язок з смертю (Золоте Побережжя, Нігерія, Борнео, Китай), похороном (Танганіка¹, Житомирщина, поминками (Бердичівщина), тощо” [2, с. 170]. Більшість прикладів, на які спирався Ч. Селігман, аналізуючи тлумачення снів про сире м'ясо, походять із України та Греції, із Швейцарії є один лише факт, тому К. Грушевська вважала, що для остаточних висновків у вченого не було достатніх аргументів, однак зауважила, що рецензована стаття варта уваги як спроба психоаналітичної етнології.

У своїх публікаціях про особливості розвитку української фольклористики 1920-х років я неодноразово відзначала дві її виразні тенденції: вивчення фольклору крізь призму тейлорівської теорії “пережитків” (здаймо хоча б назву видання “Первісне громадянство та його пережитки на Україні”) і вплив ідей французької соціологічної школи [10]. “Програма збирання матеріалів до українського народнього сонника” та рецензія К. Грушевської на працю Ч. Селігмана про сновидіння засвідчують, що українським науковцям не були чужі ідеї, висловлювані прихильниками фрейдизму та дифузійнізму. Зокрема, К. Грушевська відзначала, що Ч. Селігман був відомим популяризатором теорії психоаналізу Фрейда в етнології, і саме на його побажання орієнтувалася, укладаючи свою “Програму” для польової роботи з фіксації сновидінь.

Ч. Селігман, за спостереженнями К. Грушевської, прагнув знайти відповідь на важливі для етнології питання: чи “однакові етнологічні явища мусять уважатися культурними запозиченнями з одного джерела, або навпаки, можуть пояснитися однаковими психологічними факторами у людей різних цивілізацій” [2, с. 169]. Перше зауваження стосується дифузійнізму, друге – фрейдизму. Ще одне питання, яке зачепила К. Грушевська в рецензії, спрямоване на ревізію ідей французької соціологічної школи в особі Люсьєна Леві-Брюля: “Чи психіка цивілізованих і некультурних має якийсь справді глибокі різниці, чи вони виявляють два різні типи думання, як се твердив Леві Брюль...” [2, с. 169].

В історію антропології Ч. Селігман увійшов передусім як ретельний збирач польових матеріалів – захоплення такою діяльністю він передав і своїм учням, зокрема Броніславу Малиновському. Про Ч. Селігмана з повагою згадує й іронічний Едвард-

року анкету щодо таких чотирьох “типових снів”: згубити зуба, літати, лізти на гору, дерево, драбину та сон про сире м'ясо. Виявилось, що всі ці сні загально розповсюджені у народів різних культур, при чому вони викликають дуже однастайні відношення, їх толкують зовсім подібно” [2, с. 169-171]. Окремо К. Грушевська розглядає сні про сире м'ясо, оскільки і в її “Програмі” йшлося про особливий інтерес дослідників із Лондона до такої категорії текстів: “Для своїх висновків щодо сього сну автор мав досить значний матеріал з Африки, деякі з Борнео і з Китаю; з європейських країн у нього представлені Ірландія, Швейцарія,

¹ Мається на увазі Танганіка – материкова частина Танзанії, що, як і Золотий Берег (“Золоте Побережжя”) та Нігерія, знаходиться в Африці.

Еванс Прітчард, який піддав критиці методи порівняльної етнографії початку ХХ ст. [11]. Окремі аналогії, на які вказував Ч. Селігман у порівняльних студіях сновидінь, потребують коментування, викликаючи чимало нез'ясованих питань і в сучасних дослідників традиційних снотлумачних практик. Для прикладу, учений порівнював сні про сире м'ясо, записані в Танганьїці (східноафриканська країна, нині материкова частина держави Танзанія) та в Україні (Житомирщина), у семантиці яких є багато спільного, але його поясненням бракує заглибленості в особливості обрядової практики споживання м'яса, хоч він і усвідомлював важливість такої інформації.

Ідеї Ч. Селігмана, якими зацікавилась у 1920-х роках Катерина Грушевська, вплинули на багатьох тогочасних антропологів, зокрема на його учня Броніслава Маліновського, Марію Антоніну (Антуанетту) Чаплицьку (біограф М. Миклухо-Макля) [6, с. 22–31]; доленосною вважав зустріч із Ч. Селігманом і фінський лінгвіст та антрополог Кай Доннер [8, с. 111]. Відомі антропологи, представники британського функціоналізму Альфред Реджинальд Редкліфф-Браун та Едвард Еванс-Прітчард відзначали вагомий вклад Ч. Селігмана в історію польових досліджень; не оминув увагою дослідницьку працю Ч. Селігмана на Новій Гвінеї й радянський етнолог Сергій Токарев [7, с. 95]. У підручнику "Історія зарубіжної етнографії" вчений згадав і "Кембриджську школу", до якої, окрім Ч. Селігмана, належали й Вільям Ріверс та Альфред Геддон, які разом із ним брали участь у відомій експедиції на острови Торресової протоки (між Новою Гвінеєю та Австралією), фотографії з якої опубліковані навіть у довідкових виданнях з історії психології [5, с. 142]. Одну з них публікуємо і в журналі "Міфологія і фольклор" – на фото ми бачимо 25-літнього Чарльза Селігмана поруч із Вільямом Ріверсом.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Грушевська К.]. Програма збирання матеріалів до українського народного сонника / К. Грушевська // Україна. – 1925. – № 1–2. – С. 237–238.
2. Грушевська К. [Рецензія] С. G. Seligman. The unconscious in relation to anthropology. – The British Journal of Psychology, v. XVII, April, 1928 / К. Грушевська // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Вип. 2–3. – 1928. – С. 169–171.
3. Лурье М. Л. Вещие сны и их толкование (на материале современной русской крестьянской традиции) / М. Л. Лурье // Сны и видения в народной культуре / Сост. О. Б. Христофорова. – Москва, 2002. – С. 26–43.
4. Молданова Т. А. Сновидения в культуре хантов / Т. А. Молданова // Этнографическое обозрение. – 2006. – № 6. – С. 38–47.
5. Пикрен У. Великая психология. От шаманизма до современной неврологии / У. Пикрен / Пер. с англ. В. Н. Егорова. – Москва, 2016. – 536 с.
6. Решетов А. М. М. А. Чаплицкая и ее статья "Жизнь и деятельность Н. Н. Миклухо-Макля" / А. М. Решетов // Австралия, Океания, Индонезия в пространстве времени и истории. Статьи по материалам Маклаевских чтений. – Санкт-Петербург, 2010 (Маклаевский сборник. Вып. 3). – С. 22–31.
7. Токарев С. А. История зарубежной этнографии / С. А. Токарев. – Москва, 1978. – 352 с.
8. Функ Д. А. [Рецензия] Kai Donner: Linguist, ethnographer, photographer. Donner Joakim & Juha Janhunen (eds.), Peter Sandberg (photo ed.). Helsinki: Societe Finno-Ougrienne, National Board of Antiquities, 2014. 175 p. (Travaux ethnographiques de la Societe Finno-Ougrienne 21) / Д. А. Функ // Сибирские исторические исследования. – 2015. – № 1. – С. 110–115.
9. Христофорова О. Б. Сохранение и популяризация культурного наследия: опыт Великобритании / О. Б. Христофорова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ifapcom.ru/files/Monitoring/khristoforova_sohr_popular.pdf
10. Шевчук Т. Наукова фізіономія української фольклористики 1920-х років: драма ідей та моральних орієнтирів / Т. Шевчук // Шевчук Т. Фольклористичні етюди (у друці). – 270 с.
11. Эванс-Пritchard Э. Теории примитивной религии / Э. Эванс-Пritchard. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litresp.ru/kniga/ru/Э/evans-pritchard-edvar>
12. Seligman Charles Gabriel. "Collection" (MS 262). The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.therai.org.uk/archives-and-manuscripts/manuscript-contents/0262-seligman-charles-gabriel-qcollection-qms-262/>